

YÜZYIL ÖNCE ÜLKEMİZDE PARLAMENTER DENETİME BİR ÖRNEK: ŞEHİR SU HİZMETLERİNİN DENETİMİ

Ali İhsan ÖZTÜRK *

ÖZET

Parlamentoların temel görevi, toplumun ortak işleriyle ilgili genel kuralları koymak ve halk adına yürütmeyi denetlemektir. Parlamenter denetim, faydacı yaklaşımla, kamu hizmetinin halkın yararına ve verimli yürütülüp yürütülmediğini gözetmek suretiyle hizmette kalitenin teminine yardımcı olur. Bu çalışmada, Osmanlı başkenti İstanbul'un II. Meşrutiyet döneminde, yerel, beledi bir hizmet olan şehir su hizmetlerini yürütmekte olan şirketle ilgili şikâyetlerin parlamento tarafından denetiminin sonucu irdelenmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinin yanında, Osmanlı parlamentosu tutanaklarının yer aldığı *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*'ndeki meclis müzakereleri ve yasama denetimiyle ilgili monografiler incelenerek, konu açıklanmaya çalışılmaktadır Çalışma ile bir asır önce, mahalli hizmetlerle ilgili demokratik parlamenter denetimin, mevzuat ve uygulama açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Yasama/Parlamento Denetimi, Meclis-i Mebusan, Belediye Hizmetleri,

AN EXAMPLE OF PARLAMENTARY INSPECTION A CENTURY AGO IN OUR COUNTRY: INSPECTION OF CITY WATER SERVICES

ABSTRACT

Basic duties of parliamentary are establishment of general rules for public works and inspection of executive authority on behalf of community. Parliamentary inspection helps quality in services by protecting efficient execution of public services for advantage of community with utilitarian principles. In this work, the results of parliamentary inspection of complains about the company on duty of municipal public water services in İstanbul, capital of Ottoman Empire, during II. Constitutional Monarchy. The subject is represented by Ottoman Archive Documents, Parliamentary discussions published in proceedings of Ottoman Parliamentary's submitted by a deputy and monographs about parliamentary inspections. With this study, the aim is to evaluate democratic parliamentary inspection of municipal services in terms of legislation and execution.

Keywords: II. Constitutional Monarchy, Legislation-Parliamentary Inspection, Ottoman Parliamentary, Municipal Services,

* Dr. Ali İhsan Öztürk, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Teftiş Kurulu Başkanlığı, aliihsan.ozturk@ibb.gov.tr

GİRİŞ

Parlamentolar, yani yasama meclisleri, iktidarların halk iradesine dayanmış olduğu siyasi rejimlerde, ülkenin en yüksek karar organıdır. Elbette bu durum günümüzde dünyanın büyük çoğunluğunda ulaşılmış bir aşama olup, tarihi bir tekâmülün sonucudur. Halkı temsil ve halk adına toplumun ortak işleriyle ilgili genel kuralları ihdas etme (yasama faaliyeti) ve idareyi halk adına denetlemek gibi genel bir çerçeve içerisinde görevlerini özetleyebileceğimiz parlamentoların, bu denetim görevi ülkeden ülkeye ve dönemler itibarıyla büyük farklılıklar gösterir. Yasama meclislerini ifade etmek üzere kullanılan parlamento tabiri Türkçemize, kelimenin İtalyanca şekliyle geçmiştir ve başlangıçtan beri Türk anayasa metinlerinin hiçbirinde bu kelimeye rastlanmamaktadır.¹ Bununla beraber, parlamento kelimesi, yasama organı ibaresinden daha geniş bir anlam karşılığına sahip bulunduğundan bu çalışmada tercih edilmiştir. *Parlament*; Fransızca'daki "*parler*" yani konuşmak fiilinden gelmekte olup, önceleri, konuşma fiilini ifade etmekten ziyade, zamanla konuşulan yer anlamında kullanılmaya başlamıştır.² Demek ki parlamento/yasama faaliyetinin özünde; konuşma, görüşme, müzakere, yani diyalog bulunmaktadır.

Yerel nitelikli kamu hizmetlerindeki kalite ve verimlilik/fayda değerlendirmesinin parlamento düzeyinde kontrol ve denetiminin elbette objektif bir ölçüsü bulunmamaktadır. Ülkesine ve dönemine göre bu durum değişim gösterir. Yönetim sistemi ve siyasi rejime göre bu tür hizmetlerin tamamen yerel yönetimlerin sorumluluk ve denetimi altında olabildiği gibi, yine bazı siyasi sistemlerde merkezi yönetimin, yetki genişliği şeklinde de olsa, merkeziyetçiliğin bir şekli olarak sürdürülerek, bu tür mahalli sayılacak hizmetlerin kontrolünü elinden bırakmadığı görülmektedir.

Ülkemizde, modern belediye teşkilatı, kuruluşundan itibaren, uzun süre merkezi idareye doğrudan bağlı bir idari birim olarak düşünülmüştü. Belediye yönetiminin özerklik ve tüzel kişilik kazanarak yetkilerini genişletmesi süreci, med-cezir/gel-gitlerle devam etmiştir. Osmanlı başkenti İstanbul'da II. Meşrutiyet döneminde şehir hizmetleri konusunda belediyenin bazı yetki ve görevleri olmakla beraber, yine de bu işler büyük ölçüde merkezi hükümetin kontrolü altındaydı. Birkaç büyük Osmanlı metropolü gibi İstanbul'da kente su

¹ Erdoğan Teziç, **Türk Parlamentosu Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fakültesi Yay. Fakülteler Matbaası, 1980, s. 10.

² A.e., s. 10-11.

sağlama hizmetleri, yabancı sermayeli su şirketleri tarafından yürütülmekteydi. Bu durumun, *İttihat-Terakki Fırkası*'nın çoğunluğa sahip olduğu parlamentonun bu hizmetle ilgili eksiklik ve sorunlara, daha hassas yaklaşmasına sebep olduğu aşikârdır. 1908 *Meclis-i Mebusan* seçimlerinde *İttihat-Terakki* listesi galip gelmişti.³

Bu çalışmanın konusu, şehir kamu hizmetlerinde merkezi/yerel yönetim arasında kontrol ve denetimin paylaşımını değerlendirmek olmayıp, ağırlıklı olarak merkeziyetçi bir fikriyata sahip İttihat-Terakki yönetimindeki II. Meşrutiyet dönemi parlamentosunda, parlamenterlerin, kamu hizmetiyle ilgili halkın şikâyet ve menfaatleri konusunda duyarlılık ve denetim görev/yetkilerinin, mevzuat ve uygulama açısından kullanılabilirliği ve etkinliğinin, bir örnek olay çerçevesinde değerlendirilmesinden ibaret olacaktır.

Halkın en zaruri ihtiyacı olan şehre su sağlama hizmetinin kalitesi ve yeterliliğiyle, kurallara uygunluğu yönünden denetimi hassasiyet isteyen bir konuydu. Bu hizmetin parlamenter denetime konu olması önem arz etmektedir. Kamu idaresi, kendi adına görev yapan imtiyazlı kamu hizmeti şirketleri üzerindeki kontrol gücü vasıtasıyla, hizmetin kamu yararına uygunluğunu sağlamaktadır. Parlamento denetimi, halk temsilcilerinin yürütmeyi denetlemedeki etkinlik düzeyini göstermiş olması açısından önemlidir. Çalışmamızın bu yönüyle, İttihat Terakki'nin erken iktidar sürecinde, halkın temsilcilerinin demokratik hassasiyetinin ortaya konulmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Öncelikle, konu ile ilgili monografiler yardımıyla Osmanlı parlamentosunun kuruluşu ve sosyolojik tabanına değinilerek, siyasi etkinliği irdelenmektedir. Ülkemizde kuruluşundan itibaren parlamentonun idareyi denetim mekanizmalarının gelişimi ele alınarak çalışmamızın hukuki ve sosyal temelleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Daha sonra örnek olayımızda incelediğimiz idari fonksiyon olarak şehir su hizmetlerinin kamu teşkilatlanması içerisindeki konumu incelenerek, çalışma konumuzu oluşturan su hizmetiyle ilgili sorunlar araştırılmaktadır. Bu sorunların yasama organının gündemine gelmesi ve parlamenter denetimin bu sorunla ilgili gösterdiği etkinlik tartışılmaktadır.

³ Bkz. Cezmi Eraslan, Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006, s. 79.

1.Osmanlı Parlamentosunun Kuruluşu ve Siyasi Denetimi

Ülkemizde ilk olarak 1876 Anayasası (*Kanun-i Esasi*) ile teşekkül etmiş bulunan parlamento, padişahça atanan *Heyet-i Ayan* ve seçimle gelen *Heyet-i Mebusan* adlı iki meclisten oluşmakta ve iki meclisin bir araya gelmesiyle oluşan Osmanlı parlamentosuna *Meclis-i Umumi* adı verilmekteydi.

İlk Osmanlı parlamentosunun toplumsal yapı bakımından varlıklı ve hâkim sınıfları temsil eden bir mahiyeti olduğu bilinmektedir. Bunun nedenlerini tartışmak çalışmamızın kapsam ve boyutlarını aşar. Ancak mevcut feodal nitelikli toplumsal bünye ve seçim sisteminin sınırlı oy ve iki dereceli yapısı bu durumu etkileyen nedenler arasında sayılabilir. Mebuslar daha çok *Vilayet İdare Meclisleri*'nde görev yapan devletin itimadını kazanmış kişiler arasından seçilmekteydiler.⁴ Ancak buna rağmen meclis farklı milliyet, din ve mezhep mensuplarından meydana geldiğinden, yine de çoğulcu bir görünüme sahipti. 130 üyeli ilk mebuslar meclisimiz, 80 Müslüman ve 50 gayrimüslimden oluşmaktaydı.⁵ Gayrimüslimler, 36 üyeli Ayan Meclisinde 11 kişi ile temsil edilmekteydi.⁶ Yani ilk Osmanlı parlamentosu daha ziyade etnik/dinî temele dayanan bir temsiliyeti ifade etmekteydi.⁷ 1908 seçimleriyle oluşan mecliste, 169 Türk, 68 Arap, 31 Arnavut, 6 Kürt, 25 Rum, 12 Ermeni, 4 Musevi, 4 Bulgar, 3 Sırp, 1 Ulah bulunmaktaydı.⁸ İmparatorluğun kozmopolit yapısı büyük ölçüde meclise yansımaktaydı.

1876 anayasasında, parlamenterlerin görev ve yetkileri ile ilgili düzenlemeye bakıldığında, milletvekillerinin kendiliğinden kanun teklif etme haklarının bulunmadığı, ancak esasen *Heyet-i Vükela*'ya (bakanlar kurulu) görev olarak verilen kanun yapılması yada değiştirilmesi ile ilgili milletvekillerinin bir teklifi olacağı, bunun Sadrazam ve Padişah tarafından

⁴ İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Milletlerinin Temsili", **Armağan, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Sevinç Matbaası, 1976, s. 175.

⁵ Servet Armağan, "Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri", **Armağan, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Sevinç Matbaası, 1976, s. 159.

⁶ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)**, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 1999, s. 155-156.

⁷ Ahmet N. Yücekök, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye'de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay: 533, 1983, s. 78.

⁸ Fevzi Demir, "Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan", **II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, Derleyen Ferda Ergut, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 2009, s. 245.

uygun görülmesi ve bundan sonra da *Şurayı Devlet*'e sunulması gerekmektedir.⁹

II. Meşrutiyet dönemi, ülkemizde parlamentarizme geçişin ciddi adımlarının atıldığı bir süreç olmuştur.¹⁰ Hatta ülkemizde parlamenter rejime ilk kez bu tarihte geçilmiş olduğu söylenebilir.¹¹ Yasama yürütme ilişkileri yasama organı lehine bozulmuş, Kanun-i Esasi gerçek bir Meşrutiyet yada parlamenter sistem anayasasına evrilmiştir.¹² Bu cümleden olmak üzere, 1909 anayasa değişiklikleriyle, Padişah'ın parlamentoyu (*Meclis-i Umumi*) fesih yetkisinin üç ay içerisinde seçimlerin yapılması şartına bağlanması (md. 7), Sadrazamın Padişah tarafından atanmasını takiben vükelânın (bakanlar) Sadrazamın teklifiyle Padişah tarafından atanması usulünün getirilmesi (md. 27), bakanların meclise karşı sorumlulukları (md. 29-30) parlamentarizmin olmazsa olmazlarıydı. 26 Temmuz 1909 tarihli anayasa değişikliği ile yukarıda belirtilen parlamenterlerin (mebuslar ve ayan meclisi üyeleri) kanun teklif etme konusundaki yetkilerini düzenleyen 53'ncü madde tadil edilerek bakanlara (vekil) olduğu gibi her bir milletvekiline kanun teklif etme yetkisi doğrudan tanınmış oldu.¹³

Ancak inceleme konumuzla yani parlamento üyelerinin yürütme organını denetleme vasıtalarını kullanmalarıyla ilgili anayasal düzenleme *Kanun-i Esasi*'nin yasama ile ilgili bölümünde değil, yürütme organıyla ilgili düzenlemelerin yer aldığı "*Vükela-yı Devlet*" başlığı altında yer almaktaydı. 31'nci maddede bakanlar hakkında meclis soruşturması düzenlenmişti; mebuslardan biri, meclisin görev alanına giren bir konuda bakanlardan biri hakkında sorumluluğu gerektiren bir şikâyette bulunduğu, *Meclis-i Mebusan*'ın içtüzüğüne göre (Meclisin içtüzük hazırlayacağı bu maddeden anlaşılıyor) meclis başkanına verilecek taktir, başkan tarafından ilgili şubeye (komisyon) havale edilip, komisyonca soruşturma gerektiğine çoğunlukla karar

⁹ Kanun-i Esasi madde 53. Bkz. Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri, "Senedi İttifaktan Günümüze"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. Y.y, s. 37.

¹⁰ Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Anahatları, (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi), Birinci Kitap, Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 437.

¹¹ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. Baskı, İstanbul, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982, s. 412.

¹² Sina Akşin, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987, s. 143.

¹³ Suna Kili ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri, "Senedi İttifaktan Günümüze"**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. t.y. s. 77.

verilirse, hazırlanacak rapor genel kurulda ele alınıp, bakan kendisi veya vekili vasıtasıyla savunmasını yapar ve genel kurul üçte iki çoğunlukla kabul ederse bakan Yüce Divana (*divan-ı âli*) sevk edilmiş olurdu. 38'nci maddede ise gensoru (istizah) konusu düzenlenmekteydi. İlk düzenlemede meclis çoğunluğu karar verdiği takdirde gensoru için bakanlar veya kendilerine bağlı memurlar meclise çağrılabilirdi. 1909 Temmuz'unda bu maddede yapılan değişikliklerle gensorunun sonucu da düzenlenmekteydi. Meclis genel kurulu, hakkında gensoru verilen bakana çoğunlukla güvensizlik oyu verirse bakan düşmüş oluyordu.

Böylece, Osmanlı anayasal sisteminde parlamenterlerin yasama denetimi vasıtası, meclis soruşturması ve gensoru olarak ortaya çıkmaktadır. II. Meşrutiyette yapılan anayasa değişiklikleriyle bu vasıtalar kullanılabilir hale gelmişti. Meclis Araştırması, bir siyasal denetim aracı olarak, Birinci ve İkinci Meşrutiyet döneminde, anayasa ve meclis içtüzüğünde düzenlenmemişti. Ancak Meclis Araştırmasını, kanun yapma ve hükümeti denetleme yetkilerinin ayrılmaz bir parçası olarak görmek ve ona hukuki bir dayanak aramak gerektiği de düşünülebilir.¹⁴ Klasik parlamenter rejimde, kuvvetler ayrılığı prensibinin yanında her organın ötekini işine katılması bu rejimin bir ilkesi olarak kabul edilmektedir. Yasama ile yürütme organları arasındaki işbirliği, her iki organın birbirinin alanına girmesi, yürütmenin kanun önerisinde bulunması, kanun metinlerinin yayınlanması, kanun gücünde düzenlemeler yapılması, bütçe yapılması ve uygulanmasındaki yetkiler gibi, yasama organı da, soru, gensoru, araştırma önergesi vb yollarla yürütmeyi denetler.¹⁵

Osmanlı parlamentosunda mebusların idareyi denetleme vasıtalarının meclis içtüzükleriyle düzenlenmesine gelince; 13 Mayıs 1877 tarihli ilk parlamento içtüzüğünde (*Heyet-i Mebusan Nizamname-i Dâhilîsi*), beşinci fasılda gensoru, altıncı fasılda da bakanlardan (*vükelâ*) biri hakkında mebusların meclis başkanlığına şikâyet dilekçesi vermesi düzenlenmiş bulunmaktaydı.¹⁶

¹⁴ Erdal Onar, "Meclis Araştırması", **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, 1876-1976, Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu (9-11 Nisan 1976) Bildirileri**, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık s. 330.

¹⁵ Tunaya, **a.g.e.**, s. 401.

¹⁶ Şeref İba, **Parlamento İchtüzük Metinleri**, İstanbul, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, 2009, s. 676-677. Ayrıca bakınız; Servet Armağan, **Memleketimizde İchtüzükler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.

Meşrutiyet döneminde, 1909 yılında *Kanun-i Esasi*'de yapılan değişikliklere paralel olarak, meclis içtüzüğünde önemli yenilikler getirildiğini görüyoruz. Dönemin başlarında meclis içtüzük değişikliği gündeme gelmişti. Bunun için *Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi*'nde, Ticaret Nazırı'nın da katılımıyla toplantı yapılarak bir metin oluşturulmuş, bu metin mecliste bazı değişikliklere uğramıştı.¹⁷ Buna göre milletvekillerine, bakanlar hakkında sözlü soru ve gensoru verme hakkı ile yazılı soru önergesi verme konusu düzenlenmişti. Yeni düzenlemeyle 124'ncü madde hükmüne göre, encümenlere (komisyon) havale olunan takrirler (önerge) hakkındaki *encümen mazbataları* (komisyon tutanakları) acil konulardan sayılarak müzakereye konulacaktı.¹⁸ Soru ve gensoru müzakeresine ilişkin hükümlerde yapılan değişikliklerin kesinleşmediği ve 1335 (1919) tarihli baskıda eski meclis içtüzüğü hükümlerinin yer aldığı ifade edilmektedir.¹⁹

İşte bu düzenlemeleri yapan meşrutiyet dönemi parlamentosunda İstanbul'a su teminiyle görevli yabancı sermayeli şirketin hizmeti hakkındaki önerge gündeme gelmişti.

2. İstanbul Şehremaneti ve Şehir Su Hizmetleri

Ülkemizde modern anlamda ilk belediye olan İstanbul Şehremaneti'ni doğuran kurucu belge olan 1854 tarihli *Şehremaneti Nizamnamesi*'ne²⁰ göre, bu yeni idarenin görevleri arasında şehir su hizmetiyle ilgili herhangi bir vazife bulunmamaktaydı. Zaten yeni kurulan Şehremaneti teşkilatının, şehrin içmesuyu gibi çok mühim yatırım ve organizasyon gerektiren bir işi yürütebilmesi düşünülemezdi. 1868 tarihli, *Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi*'nde belediyenin temel görevleri arasında; "*umûmî ve husûsî suyollarının inşaatına ve muamelat-ı vakfiyesi kemâkân Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nden icra kılınmak üzere, ale'l-umûm sulara dair umûm mesâlihe ... gayret eyler,*" ibaresi bulunmaktaydı. Böylece bu dönemde kentin imar işleri Nâfia Nezareti'nden, su hizmetiyle ilgili bazı işler de Maliye ve Evkaf

¹⁷ Armağan, a.g.e., s. 24.

¹⁸ İba, a.g.e., s. 558.

¹⁹ Armağan, a.g.e., s.27.

²⁰ Aslında bu nizamname tasdik edilmediği için layiha olarak kalmıştır. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara, TTK Yay. 2000, s. 133, dipnot: 197, Nizamname layihasının aslı için Bk. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. III, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995, s. 1272.

Nezaretlerinden alınarak *Şehremâneti*'ne devredilmiş oldu. Ancak şehrin su hizmetiyle ilgili görevler esas itibariyle yine vakıflar idaresinde yani *Evkaf Nezareti*'nde kalmaktaydı. 1870 tarihinde Su Nezareti, Şehremaneti'ne bağlanmıştı.²¹ Ancak şehir içmesuyu hizmetinin idaresi Şehremaneti'ne verildiği dönemde de suyollarının ve tesislerinin tamiri görevi yine *Evkaf Nezareti*'ne ait olacaktı. Örneğin Belgrat su bendinin, Evkaf Nezareti'nin yardımıyla, II. Meşrutiyet'ten 8-9 yıl önce yükseltilmiş olduğu ifade edilmektedir.²² İlk belediye kanunumuz olan 1877 tarihli *Dersaadet Belediye Kanunu*'nda belediyenin su ile ilgili görevleri aynı şekilde düzenlenmişti.²³ II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da belediye seçimleri yapılarak özerk belediyeciliğe geçilmek istenmişse de, merkezîyetçilik ağır basarak bu uygulamadan vazgeçildi.²⁴

İstanbul'da şehre basınçlı su getirip halkı abone yapmak suretiyle su dağıtım işi, ilk olarak 1874 yılında Avrupa yakasına Terkos gölünden su getirmek üzere yabancı sermayeli bir şirkete verilmişti. Ardından 1889 yılında Göksu Deresi üzerinde bent yapmak suretiyle, Anadolu yakasının su dağıtım işi de, yine yabancı sermaye ağırlıklı bir şirkete verilmişti. Bu şirketlerin esas muhatabı Nafia (Bayındırlık) Nezareti'ydi. Belediye hizmetin kalitesini, özellikle de suyun niteliğini denetlemekle görevliydi. Ancak bütün yazışmalar ve talimatlar Nafia Nezareti (Bayındırlık Bakanlığı) aracılığıyla şirkete iletilmekteydi. Belediye bu işle ilgili yazılarını Dâhiliye (İçişleri) Nezareti'ne yazmakta, buradan konu Nafia Nezareti'ne oradan da şirketlere iletilmekteydi.

Sözleşme belgelerinde suyun niteliğiyle ilgili *şürbe salih* (yani içilmeye elverişli) su ibaresi geçmekteydi. Ancak bununla yetinilmemiş ve şirketler tarafından halka dağıtım yapılacak suyun sertlik derecesi, kimyevi ve bakteriyolojik özellikleri de çok detaylı bir şekilde şartnamelerde yer almıştı. Suyun süzülmesi için de süzme havuzlarının mutlaka yapılması gerekmekteydi.²⁵

²¹ Bkz. S. Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, s. 31.

²² Bkz. Abdurrahman Şeref, "İstanbul'da Su Müzayakası", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Yıl: 7, S. 38, Haziran 1332, s. 66.

²³ Ergin, a.g.e., C. IV, s. 1624.

²⁴ İlhan Tekeli ve İlber Ortaylı, *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*, Editör: Ergun Türkcan, Ankara, Türk İdareciler Derneği, 1979, s. 23.

²⁵ Haydar Kazgan, ve Sami Önal, *İstanbul'da Suyun Tarihi, İstanbul'un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı'da Yabancı Su Şirketleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 135.

Bütün bunlara rağmen, Dersaadet Su Şirketi, 1883 yılından itibaren 1926 yılına kadar, Terkos Gölü'nden aldığı suyu, göl kenarındaki basit bir klorlama ile süzülmeden ve arıtılmadan, ham su olarak kente dağıtmaktaydı. Süzme havuzları ancak Cumhuriyet döneminde 1926 yılında Şirket'e yaptırılabilmişti.²⁶

Terkos suyuna kıyasla Elmalı bent sularının içilmeye daha uygun ve temiz olduğu görülmektedir. Elmalı suyunun ilk andan itibaren süzme havuzlarına sahip olması ve etrafın o dönemde meskûn bulunmaması, suyun temizliği konusunda avantaj sağlamaktaydı. Belediye tarafından meşrutiyetten sonra yapılan tahlillerde bu durum vurgulanmaktadır. Ancak süzme havuzlarının yetersiz olması nedeniyle çoğunlukla şehre pompalanan su süzgeçlerden geçmeden şebekeye verilmekteydi.

Meşrutiyet döneminde, İstanbul Su Şirketi'yle birlikte, Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi'nin dağıtımını yaptığı su da Belediye Laboratuvarı tarafından defalarca tahlil edilmiş,²⁷ uyarılara rağmen şirketler buna pek aldırmamıştı. Şirketin halka dağıttığı suyun sağlıklı olmadığına dair raporlar ve şikâyetler, hizmetin başlangıcından itibaren mevcuttu.

3. Şehir Su Hizmetinin Parlamento Gündemine Gelmesi

İstanbul'da şehre su temin eden imtiyazlı şirketlerin, verdiği hizmetin niteliği ve halkın bu husustaki şikâyetleri sonuçta Osmanlı parlamentosunun gündemini işgal edecek seviyeye gelmişti. Buradaki işgal kavramını bilinçli kullanılmaktadır. Zira meclis müzakerelerinde görüleceği üzere parlamenterler de bunu işgal olarak vasıflandırmaktaydı. Şirketlerin halka karşı davranışları, özellikle suyun kalitesi ve satış tarifesi konusunda yaşanan sorunlar kendileri de İstanbul'u mekân edinmiş olan parlamenterleri de hem kişisel olarak hem de halkın temsilcisi olmaları nedeniyle yani vazifelerinden dolayı da ilgilendirmektedir. Sorunun, meclisin denetim yollarından biri olan önerge vermek suretiyle gündeme gelmesi üzerine, *Meclis-i Mebusan* tarafından görüşme konusu yapılmıştı.

²⁶ İSKİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, *Tarih Boyunca İstanbul Suları*, İstanbul, İSKİ Yay. 1983, s. 44.

²⁷ *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye* tarafından, 1909 yılında yapılan tahlil sonuçları için bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) T.NFİ. 1365/8.

Osmanlı parlamentosunun gündeminde, bu sorunu müzakere konusu yaptıran önerge, Tokat mebusu İsmail Paşa tarafından verilmişti.

13 Kanunusani 1325 (26 Ocak 1910) tarihinde Tokat mebusu İsmail Paşa'nın; Terkos Su Şirketi'nin Hükümetle akdetmiş olduğu sözleşme ve şartnamenin yeniden tetkikine dair önergesinde, hükümetle İstanbul Su Şirketi arasında yapılan sözleşmede, kanuna aykırı bir durum bulunup bulunmadığı, alınan su ücretlerinin sözleşmeye uygun olarak tahsil edilip edilmediği ve daha uygun bir ücretle halka su verilip verilemeyeceği, yangınlarda şirketin görevlerinin neler olduğu ve yangını söndürmek için yeterince su verilmemesi hususuyla, suyun sağlık koşullarına aykırı olduğuna dair basında çıkan haberlerin doğru olup olmadığı, halkın tüketmemiş olduğu suyun bedelini almaya, fazla su sarf etmiş diyerek halkı soymaya hakkı olup olmadığı biliniyor için su şirketinin hükümetle akdetmiş olduğu şartnamesinin meclisçe görülmesi ve bu gibi noktaların incelenmesi istenmekteydi.

Bu takrirle ilgili *Meclis-i Mebusan*'da yapılan görüşmeyi *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*'nden izlediğimizde; Biga mebusu Arif İsmet Bey konuşmasında, sorunun genel sağlıkla ilgisi açık olmakla birlikte Su Şirketi Hükümete bağlı bir idare olmadığından, kişilerle bu şirket arasındaki ilişkilerin adliyede inceleneceği, dolayısıyla konunun burada ele alınmasının usul açısından doğru olmadığı, doğrudan hükümete ait bir konu olduğunu ifade ediyordu.

Bir başka mebus (Ohannes Varteks/Erzurum) önerge sahibinin eğer mahkemeye gidecek bir şeyi mevcut ise, kendisinin müracaat edebileceğini belirterek, eğer bu Terkos suyu sözleşmesinde halka zararlı bir madde varsa, o maddeyi buraya getirip Nafia Nezareti'nden açıklama isteyebileceğini ve gensoru verebileceğini ifade ediyor. Yoksa Şirket birine haksızlık yapmışsa, onu mahkemelerin tayin edeceğini, bu nedenle önergenin nazarı itibara alınmamasını teklif ediyordu. Ancak söylediklerinde çelişki bulunmaktaydı. Çünkü sözleşmede halka zararlı bir madde varsa onu getirsin gensoru yapalım diyor. Oysa Şirketle ilgili verilen önerge de zaten sözleşme içeriğini öğrenme talebinden ibaretti.

Önerge sahibi İsmail Paşa, bu değerlendirmelere teessüflerini bildirerek, Su Şirketi ile idarenin ilişkisini, Osmanlı Devletinin yabancılarla ilişkisi olarak değerlendirip, böyle bir yabancı şirkete cesaret verici konuşmaları nedeniyle de önerge aleyhinde söz alan mebusları eleştirmektedir. Oysa durum önerge

sahibinin düşündüğü gibi de değildi. Osmanlı kanunlarına tabi olarak kurulan, yabancı sermaye içeren bir Osmanlı Anonim Şirketi, idareyle yaptığı imtiyaz sözleşmesine göre ve idarenin kontrolü altında şehir suyunu işletmekteydi.

Yine iki mebus daha konunun gensoru gerektirecek bir konu olmadığını belirtmişlerdi. Meclisin yürütme üzerindeki denetim aracı istizah (gensoru) olup, bunun için de suiistimal işlemi gerekir. Ancak yabancı sermayeli şirketlerin öteden beri, halkı soyup durdukları, onun için bu önergeyi bütünüyle reddetmek yerine bakanlığa havale edilmesinin uygun olacağını ifade etmekteydiler. Bakanlığın görevini yerine getirmediği anlaşılırsa o zaman gensoru önergesi verilebileceği belirtilerek bir orta yol bulunmaya çalışılmaktaydı. Bu kısa görüşme sürecinde bir başka mebus daha kısa bir söz alarak önergenin ilgili olduğu konuyu küçümsememekle birlikte Meclis-i Mebusan'ı meşgul edecek bir konu olmadığını vurgulamaktaydı. Böylece konu ile ilgili söz alan mebuslar, konunun önem ve ciddiyetinin farkında olmakla birlikte, parlamentoyu "işgal" edecek bir konu olmadığında birleşmekteydiler. Söz alan mebuslardan birçoğu bu önergeyle ilgili olarak işgal ve iştilgal kavramını kullanmış oluyordu. Zaten Meclis Başkanı da bu konunun Meclisi daha fazla meşgul etmesini istemediğini, müzakerelere son vererek beyan etmekteydi:

"REİS- Meclisi işgal edecek bir mesele olmadığı halde; lüzumundan ziyade iştilgal ediyoruz."²⁸

4.Meclis Tarafından İdareden Cevap İstenmesi

Meclis-i Mebusan'da yapılan bu görüşmeler sonucu genel kurul tarafından bakanlıktan konuyla ilgili bilgi istenmesine karar verilmişti. Meclis Başkanı (Ahmet Rıza) imzasıyla önergeyle ilgili bakanlıktan bilgi istenir. Ancak yukarıda genel kurul tutanaklarında ifade edildiği şekilde, yazı, *Dâhiliye Nezareti*'ne değil *Nafta Nezareti*'ne gönderilecekti. Çünkü bilindiği gibi, bu tür şehir kamu hizmetlerinin imtiyaz usulüyle özel sektöre gördürülmesinde, kanuni muhatap *Nafta Nezareti*'ydi.²⁹ Meclis Başkanlığı yazısında, bakanlıktan Şirketin

²⁸ **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 1, İctima Senesi: 2, İctima: 30, C. I, Ankara, TBMM Basımevi, 1982, s. 652-653.

²⁹ Belediye hizmetlerinin imtiyaz usulüyle işletilmesi konusunda detaylı bilgi için bkz. Ali İhsan Öztürk, **Osmanlıdan Cumhuriyete İmtiyaz Usulüyle Yürütülen İstanbul Belediye Hizmetleri (1851-1964)**, İstanbul, Kültür A.Ş. Yay. 2010. Turgut Tan, "Osmanlı

işlemlerinin imtiyaz sözleşmesine uygun olup olmadığının incelenerek bilgi verilmesi istenmekteydi.³⁰

Meclis başkanlığına verilen önergede cevabı istenen soruları beş başlık altında toparlayıp değerlendirmek mümkündür;

-Şirketçe tahsil edilen su tüketim bedelinin asgari ve azami sınırı öğrenilmek istenmekteydi. Su tüketim bedelleri sözleşme ve eki şartnameyle kararlaştırılmış olup değiştirilmesi Şirketin inisiyatifinde değil, Hükümetin kararına bağlıydı.

-Halka daha ucuza su vermenin mümkün olup olmadığı konusu sorulmaktaydı. (Aşağıda görüleceği üzere, Bakanlık buna, sözleşmenin değiştirilmesinin mümkün olup olmadığı yönünden yaklaşarak cevap vermektedir.) Su Şirketiyle yapılan sözleşmeyle, vakıf ve bend suları ortadan kaldırılmamakta, sadece imtiyaz bölgesinde şebeke döşeyerek su satma tekeli şirkete verilmekteydi. Örneğin aynı bölgede bir başkasının kaynak sularını şişeyerek satmasına bir engel yoktu.³¹

-Yangınlarda Su Şirketinin sorumluluklarının neler olduğu sorulmaktaydı. Gerçekten yangınlarda Su Şirketinin sorumluluğu konusunda her iki tarafın geleceği iyi hesaplayamadığı söylenebilir. İstanbul'daki geleneksel ahşap yapılaşma nedeniyle yangınlarda büyük alanlar tahrip olmakta, Şirket yangınları söndürmek için bedelsiz olarak su sağlama ve yangın sonrası tahrip olan şebekeyi onarma yükümlülüğü nedeniyle risk taşımaktaydı.³² Buna rağmen Şirket her yangında bir bahaneyle yangın musluklarındaki suyu kesmekteydi.³³

-Şirket tarafından şebekeye verilen suyun sağlığa aykırı olduğu en önemli iddialardandı. Suyun niteliğiyle ilgili sözleşme belgelerinde *şürbe salih* (içilebilir) su sağlama ibaresi geçmekteydi. Oysa şirket uzun süre, Terkos Gölü

İmparatorluğu'nda Yabancılar Verilmiş Kamu Hizmeti İmtiyazları." **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XXII. S. 2. 1967. s. 285-326. Turgut Tan, "Kamu Hizmeti İmtiyazından Yap-İşlet-Devret Modeline." **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. XLVII. S. 3-4. Haziran-Aralık 1992. s. 307-325.

³⁰ **BOA**. T.NFİ. 1369/16. (18 K.Evvel 1325=1909)

³¹ Ergin, **a.g.e.**, C. V, s. 2900.

³² Kazgan-Önal, **a.g.e.**, s. 108.

³³ **A.e.**, s. 36.

kenarında yaptığı basit bir klorlama ile ve filtrelemeden suyu şebekeye vermekteydi.³⁴

-Fiilen tükettiğinden fazla su kullanmış gibi abonelerden su bedeli alınarak halkın soyulması. Sonuçta bu iddialara bağlı olarak talep edilen, Su Şirketiyle yapılmış olan imtiyaz sözleşmesinin içeriği hakkında bilgi verilmesinden ibaretti.

5. Bakanlığın Meclis Başkanlığına Cevabı

İstanbul'a Terkos gölünden su getirilmesine dair 1874 tarihli sözleşmede, suyun sağlıklı olmasıyla ilgili kriterler bulunmamaktaydı. Zaten bu sözleşme uygulanamamış ve 1877 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yeni bir sözleşme yapılarak işe başlanılmıştı. 1886 tarihli sözleşmeye göre; şirket içilebilir nitelikte su sağlayacaktı. Bu kriterler ise, suyun sertlik derecesini de içermekteydi. Hatta sertlik derecesinin ölçümü hangi usule göre yapılacağı da kaleme alınmıştı. Buna göre, "Botron" ve "Bode"nin usûlüne göre su ölçüm cihazıyla muayene edildiğinde on beş dereceden fazla göstermeyecekti. Suyun içerisinde bulunan klorun miktarı beher litre için on beş miligramı aşmayacak yani *azotat-ı evzân* ile muayenesinde hafifçe bulanarak derhal görülebilir bir tortu peyda etmeyecekti.³⁵

Terkos Su Şirketi'nin halka zarar veren işlemlerinden bahisle, şirketin sözleşme ve şartnamesinin incelenmesi talebine dair Tokat mebusu İsmail Paşa tarafından verilen önergeye cevap olarak, şirketin elinde bulunan imtiyaz

³⁴ Burhan Oğuz, **Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları**, İstanbul, Simurg Yay. 1998, s. 150. Nirven, **a.g.e.**, s. 201.

³⁵ 1886 tarihli sözleşmenin *Beşinci maddesi şöyle idi: "Şirket zirdeki fıkârâtta tayin olunan şeraite muvafık ve kâbil-i şürb su celb ve icrasına mecburdur. Bunun için tahte'larz bulunan veya en berrak mecârî ve menâbî'den hâsıl olan suları cem' ederek bunlardan gayri zuhur edecek sulardan sarfi nazar edecektir. Tevzi edilecek sular berrak olacak ve "Botron" ve "Bode"nin usûlüne tevfikân mizânü'l-mâ' aletiyle muayene edildikde on beş dereceden ziyade göstermeyecektir. Ve derûnunda bulunan klorun miktarı beher litre için on beş miligramı tecavüz etmeyecek yani azotat-ı evzân ile muayenesinde hafifçe bulanarak derhal kâbil-i müşahade bir tortu peyda etmeyecektir. Bir de mezkûr sulara bulunabilecek mevâdd-ı hayvânîye ve nebâtîyenin miktarı sıhhat-i umûmiyeye muzur olacak derecede olmayacaktır. Şayet şirket bunlardan fazla olarak Terkos Gölü'nün sularını dahi celb edecek olur ise mezkûr göl sularının dahi bâlâda tasrih kılınan şeraite muvafık olması için tedâbir-i muktezîyeyi ittihaz edecektir. Ve şirketin celb ve icra edeceği suların tasfiyesi hakkında tayin olunan derecât-ı taahhüdâtın icrası yedinci maddede ikmal-i amelîyyât için tayin olunan müddetin inkîzasından muteber olacaktır."* Ergin, **a.g.e.**, C. V, s. 2900.

fermanının Fransızca tasdikli örneğine dayanarak tüketicilerden bir metreküp su için dört kuruş almakta ise de, tadil edilmiş olan Türkçe sözleşmeye göre 25 kıyye (okka) su için beş Para yani bir metreküp su için 156 Para alması gerekiyordu. Bu hesaba göre şirketin bir metreküp su için dört Para fazla ücret almasından dolayı, daha önce Nezaretle Şirket arasında meydana gelen ihtilaf üzerine, birçok inceleme ve yazışma cereyan etmişti. Ancak bunlardan bir netice alınmadığı, daha sonra fiyatın indirilmesi için Bakanlıkça tekrar girişimde bulunularak ihtilaf konusu olan bu meselenin, dört Para'nın alınmasından Şirketi feragat ettirmek suretiyle halledildiği ifade edilmektedir.

Şirketin İstanbul'a sağlamakta olduğu suların zararlı maddeler içerdiği, içilmez nitelikte olduğu hususunda *Şehremaneti Heyet-i Sıhhiye İdaresi'*nden gelen yazılar üzerine, Bakanlık tarafından defalarca gönderilen ihtar yazılarına, Şirket tarafından, suların sağlığa aykırı olmadığı ifade edilip, suyun içilebilir olduğunda ısrar edildiği vurgulanmaktaydı. Ancak verilen cevaplar Nezareti ikna etmediğinden, ilgililerin katılımıyla gereken tahliller yapılmak üzere, bu husus için birer kimyager tayini Belediye ve Şirkete bildirilmiştir.

Şirketin satacağı suları ölçmek için müşterilere kira veya satış suretiyle birer saat vermesi *Tevzi'* (dağıtım) *Nizamnamesi* gereği olup, buna göre bir müşteriye ne kadar su sarf ettiği bu şekilde tayin edilebilecekti. Tüketicilerden olduğundan çok sarfiyat göstererek fazladan para alınması konusunda; ön ödeme suretiyle abone olup alınan sular için de, belirlenen miktardan az sarfiyatta bulunmamış olsa yine o miktar ücretin şirketçe tamamen alınması, abonman hakkında yürürlükte olan kuralların gereği olup, bunlar da her memlekette geçerli usuldendir denilmektedir. (Al ya da öde prensibi) Müşteri tarafından saatin ayarının bozuk olduğu iddia olunacak olursa, şirket tarafından özel memur gönderilerek müşteri huzurunda mezkûr saat muayene olunarak müşterinin iddiası gerçek çıkarsa muayene masrafının da şirketçe karşılanacağı, aksi halde bu masrafın müşteriye ait olacağı yine bahsi geçen *Tevzi Nizamnamesi'*nin gereği olduğu ifade edilmektedir.

Yangın durumunda şirketin görevlerine gelince, çapı yetmiş milimetreden fazla olan borular üzerinde ikiyüz metre arayla yangın muslukları koyarak bunlara ücretsiz su vermektan ibaret olduğundan bahisle bu konu geçiştirilmekteydi. Yani yangında şirketin suyu kestiğinden hiç söz edilmemekteydi. Yukarıdaki açıklamalardan açıkça anlaşılacağı üzere, bakanlığın, hükümetle şirket arasında uzun zamandır yürürlükte olan sözleşme

ve şartname hükümlerini muhafazaya itina ettiği ve tayin olunan komiser vasıtasıyla şirketin hareketleri daima teftiş altında bulundurulmuş meydana gelen yolsuzluklar ile şikâyetlere karşı gereğini derhal yaptığı ileri sürülmekteydi. Mevcut sözleşme içeriğini değiştirmeye lüzum görülüyorsa, bunun ancak şirketin muvafakatiyle gerçekleşebileceği ve bakanlığın bu konuda şirketi zorlamaya hiçbir salahiyeti olamayacağı ifade edilerek yazı tamamlanmaktaydı.³⁶

Yukarıda belirtildiği gibi, önergedeki, halka daha ucuz su vermenin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap olarak bu kısım düşünülmüştü. Bu sırada Ticaret ve Nafia Nazırı Gabriel Noradonkyan Efendi idi.³⁷

Oysa yukarıda açıklandığı üzere, Şirket sözleşme şartlarına aykırı davranmaya baştan beri devam etmekte ve İstanbul halkına sağlıksız su vererek sözleşmenin her hükmünü kendi lehine uygulamaya devam etmekteydi. İdare yani bakanlık şirketi sözleşme şartlarına uygun hareket etmeye zorlamış olsaydı, sözleşme şartlarını değiştirmeye gerek kalmadan halkın su ile ilgili sorunları çözülmüş olacaktı.

Meclis-i Mebusan'ın devreye girmesi ve verilen önerge üzerine konuyu gündemine alması neticesinde, İstanbul'daki içme suyu dağıtım hizmetleriyle ilgili şikâyet konularında birçok şeyin değişmesi elbette ki mümkündür. Çünkü yukarıda ifade edilmiş olduğu üzere, *İttihat-Terakki* hükümeti bu yabancı sermayeli şirketi hizaya getirerek halka yaptığı haksızlıklardan vazgeçirecek bir fikriyat ve yaklaşıma sahipti.

En azından, Nafia Nezareti'nin İstanbul Su Şirketi'ne daha sert bir uyarı göndermesi beklenirdi. Şirketi, belli bir süre vererek sözleşme koşullarına uymaya davet edip, süre sonunda şartlara uyulmadığı takdirde sözleşmenin feshedileceği ihtar edilmeliydi. Ancak sonuçta yapılan, şirketle belediyenin şehre verilen suyu daha sık tahlil etme hususunda ortak bir çalışma yapmalarından ibaret olmuştu. Şirket memuruyla, şirketler komiserinin şehre verilen sudan alacakları örnekleri şişelere koyup mühürleyerek tahlil edilmek

³⁶ BOA. T.NFİ. 1369/16

³⁷ İhsan Güneş, *Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1997, s. 290.

üzere her hafta resmi laboratuara göndermeleri hususunda bakanlık tarafından gönderilen bir talimatla konu açılmaya çalışılacaktı.³⁸

Sonuç

Osmanlı başkenti İstanbul'un şehir içi su dağıtım hizmetini XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlatarak yürüten yabancı sermayeli şirketin hizmet anlayışı, işe başlamasından itibaren sürekli olarak şikâyetlere konu olmakta ve kurumların yazışmalarıyla bir türlü çözüme kavuşmamaktaydı. İstanbul Su Şirketi'nin hizmet anlayışı, sonuçta Osmanlı parlamentosunun gündemine geldiğinde, hak ettiği ilgiyi görememiştir. Gerek parlamenterler tarafından, gerekse *İttihat-Terakki* ve *Jöntürk* hareketinin önderlerinden olan Meclis başkanı Ahmed Rıza tarafından, yukarıda açıklandığı üzere yaklaşık beş dakika kadar süren müzakeresi, meclisi gereğinden fazla meşgul eden bir konu niteliğinden kurtulamamıştır. Bunun nedenleri arasında, yeni doğan bir parlamenter sistemin, 1877'de 33 yıllık bir kesintiye uğratılmasıyla demokrasi filizinin gelişmesinin engellenmiş olması, zikredilmeden geçilecek bir husus değildir. Her ne kadar bu dönemde (Ocak 1910) *İttihat-Terakki* henüz iktidarı denetleme aşamasında olup, ancak 1913'den sonra tam iktidar dönemine geçecekse de,³⁹ partinin 1908 meclis seçimlerindeki başarısı da açıktı. Ayrıca *İttihat-Terakki*'nin Cemiyet/Parti şeklinde ikili bir yapıda olması ve sahip olduğu cemiyetteki disiplini parti ve parlamento grubuna tam olarak yansıtmasa da bu bağlamda parlamento grubu üzerindeki disiplini başka tür partilere göre daha etkili kılması beklenebilirdi.

Hükümet cephesine gelince, yukarıda açıklamış olduğumuz üzere, Bakanlığın Meclis Başkanlığına gönderdiği yazıda, aslında şirketin sözleşmeye aykırı davranışlarının yıllarca engellenemediği görülmüştü. Kurumlar arası yazışmalarla sürekli bu yanlışlıklar rapor edilmesine rağmen durumun düzelmesi sağlanamamıştı. Sözleşmeye rağmen işe devam eden şirkete baskı ve müdahale yapılamayacağını bakanlık itiraf etmekteydi. Parlamentosunun gündemine gelip, yasama denetimine konu olmasına rağmen, bakanlığın parlamentoda gündeme gelen soruları cevaplamaktan uzak, adeta şirketi kayıran yazısından sonra, konunun tekrar mecliste görüşülmemesi de bu ilgisizliği

³⁸ BOA. T.NFİ. 1365/8-24. (Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Şirketlere gönderilen, 26 Teşrinisani 1325 tarihli yazı.)

³⁹ Akşin, a.g.e., s. 83 vd.

ortaya koymaktadır. Yabancı sermayeli bir şirketin, başkentin içme suyu hizmetini yürütmesi, milli ekonomi fikrine sahip *İttihat-Terakki* iktidarındaki mecliste, kendi hükümetinin bakanlığı hakkında önerge verilmesi ve sonuçta bakanlığın çaresizliğini kabul edip meclisin de konuyu adeta gereksiz meclisi işgal eden bir konu olarak nitelemesi ve önergenin sonuç alamaması başka türlü nasıl izah edilebilirdi? Belki de II. Meşrutiyette yapılan anayasa değişiklikleriyle yasama organı lehine gelişmeler yaşansa da, bu dönemde genel olarak Cumhuriyet dönemine de miras kalan yürütmenin üstünlüğü ilkesi konumuz açısından açıklayıcı olabilir.

Sonuçta İstanbul halkı kalitesiz hizmete ve hatta haksız uygulamalara, milli ekonomi görüşüne sahip bir iktidar döneminde ve yabancı sermayeli şirket eliyle mahkûm edilmekteydi. II. Meşrutiyet parlamentosunun, yasama denetimi ile ilgili bu örnekte iyi bir sınav verememiş olduğu rahatlıkla söylenebilecektir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)** Nafia Nezareti (T.NFİ.) 1365/8-24; **BOA** (T.NFİ.)1369/16.
- ABDURRAHMAN ŞEREF, “İstanbul’da Su Müzayakası”, **Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası**, Yıl: 7, S. 38, Haziran 1332.
- AKŞİN, Sina, **Jöntürkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1987.
- ARMAĞAN, Servet, **Memleketimizde İctüzükler**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1972.
- ARMAĞAN, Servet, “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, **Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Sevinç Matbaası, 1976, s. 147-168.
- DEMİR, Fevzi, “Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan”, **II. Meşrutiyet’i Yeniden Düşünmek**, Derleyen Ferda Ergut, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayını, 2009, s. 243-259.
- ERASLAN, Cezmi ve Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet ve Parlamento**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2006.
- ERGİN, Osman Nuri, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. III-V, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1995.
- GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi, Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet**, I. Cilt, Ankara, TBMM Vakfı Yayınları, 1997.
- İBA, Şeref, **Parlamento İctüzük Metinleri**, İstanbul, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Şefik Matbaası, 2009.

- İSKİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Tarih Boyunca İstanbul Suları**, İstanbul, İSKİ Yay. 1983.
- KAZGAN, Haydar ve Sami Önal, **İstanbul’da Suyun Tarihi, İstanbul’un Su Sorununun Tarihsel Kökenleri ve Osmanlı’da Yabancı Su Şirketleri**, İstanbul, İletişim, 1999.
- KİLİ, Suna ve A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri, “Senedi İttifaktan Günümüze”**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, t.y.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi**, Devre 1; İctima Senesi: 2; İctima: 30, C. I, Ankara, TBMM Basımevi, 1982.
- NİRVEN, S. Nazım, **İstanbul Suları**, İstanbul 1946.
- OĞUZ, Burhan, **Bizans’tan Günümüze İstanbul Suları**, İstanbul, Simurg Yay. 1998.
- OKANDAN, Recai Galip, **Amme Hukukumuzun Anahatları, (Türkiye’nin Siyasi Gelişmesi), Birinci Kitap, Osmanlı Devletinin Kuruluşundan Yıkılışına Kadar**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Fakülteler Matbaası, 1977.
- ONAR, Erdal, “Meclis Araştırması”, **Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, 1876-1976, Kanun-u Esasinin 100. Yılı Sempozyumu (9-11 Nisan 1976) Bildirileri**, Ankara, Siyasal İlimler Türk Derneği, Ajans-Türk Gazetecilik ve Matbaacılık, s. 327-364.
- ORTAYLI, İlber, “İlk Osmanlı Milletlerinin Temsili”, **Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı**, Ankara, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Sevinç Matbaası, 1976, s. 169-182.
- ORTAYLI, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, TTK Yay. 2000.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, (1789-1980)**, İstanbul, Yapı Kredi Yay, 1999.
- TEKELİ, İlhan ve İlber Ortaylı, **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi**, Editör: Ergun Türkcan, Ankara, Türk İdareciler Derneği, 1978-1979.
- TEZİÇ, Erdoğan, **Türk Parlamento Hukukunun Kaynakları ve İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, İstanbul, İ. Ü. Hukuk Fakültesi Yay. Fakülteler Matbaası, 1980.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 5. basım, İstanbul, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, 1982.
- YÜCEKÖK, Ahmet N., **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlamentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay: 533, 1983.

EK I

Tokat Mebusu İsmail Paşa'nın Terkos Suyu İle İlgili Meclis-i Mebusan'a Verdiği Takrir (Önerge) Sureti

Meclis-i Mebusan
Riyaseti
Aded

Takrir suretidir

BOA, T.NFİ. 1369/16

Herkeşçe malum ve müdriktir ki İstanbul'a ve saireye su veren bir Terkos su kumpanyası vardır. Bu şirketin şartnameleri nedir? Usule ve kanuna mugayir vazolunan bir şey var mıdır? Su bedeli olarak halktan aldığı akçanın haddi azamı ve asgari var mıdır? Daha ehven fiyatla halka su vermek mümkün müdür? Harik(yangın) vukuunda itfa-yi harik (yangın söndürme) hususundaki vazifesi nedir? Gazete sütunlarında Terkos suyuna muhilli sıhhat (sağlığa aykırı) birtakım mikroplarla mala hal olduğu ashabi ihtisas tarafından neşir ve ilan ettiği şeyler sahih midir? Halkın sarf ve istihlak (tüketim) eylemiş olduğu suyun bedelini ahz etmeye (almaya) vukuunda müceddiden fazla su sarf etmiş diyerek halkı soymak hakkı olup olmadığıнын bilinmesi zımında su şirketinin hükümetle akdetmiş olduğu şartnamesinin meclisçe görülmesi ve bu gibi nokatın (noktaların) tetkik olunmasını talep ve istirham ederim.

Ek II

Meclis-i Mebusan Tarafından Nafia Nezareti'ne Gönderilen Yazı

Meclis-i Mebusan
Riyaseti
Aded: 13

Nafia Nezaret-i Aliyesine

BOA, T.NFİ. 1369/16

Terkos su kumpanyasının ahaliye ihrazen vukubulan muamelatından bahisle mezkûr şirketin şartname ve mukavelenamesinin tetkiki talebine dair Tokat mebusu İsmail Paşa tarafından verilen takririn nazarı itibara alınmak üzere subbî âliyi nezaretpenahilerine izbarine heyet-i umumiyece karar verilmiş olmakla takrir-i mezkûrun (bahsedilen önergenin) sureti leffen (eklice) takdim kılınmıştır efendim.

18 Kanunisani 1325 (31 Ocak 1910)

Meclis-i Mebusan Reisi

İmza(Ahmed Rıza)

EK III

Önergeye Cevap olarak Bakanlığın

Terkos Şirketiyle İlgili Meclis-i Mebusan'a Gönderdiği Cevap

№	İsim	Unvan	Adres	Notlar
1	...	...	...	...

Önergeye Cevap olarak Bakanlığın Terkos Şirketiyle İlgili Meclis-i Mebusan'a Gönderdiği Cevap

18 Şubat 1325 (22 Şubat 1910)

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Aliyesine

Hulasa: Terkos su kumpanyasının ba takrir sual buyurulan bazı muamelatı hakkında.

Terkos su kumpanyasının ahaliye ızraren vukubulan (halka zarar veren) muamelatından bahisle mezkûr şirketin şartname ve mukavelenamesinin tetkiki talebine dair Tokat mebusu İsmail Paşa tarafından verilen takririn nazar-i itibara alınmak üzere, bir sureti heyet-i umumiye kararıyla gönderildiğini mübeyyin şerefvarid olan 18 K.Sani 1325 tarihli ve onüç numaralı tezkire-i aliye-i penahileri

Ticaret ve Nafia Nezareti

9 Şubat 1325 (22 Şubat 1910)

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Aliyesine

Hulasa: Terkos su kumpanyasının ba takrir sual buyurulan bazı muamelatı hakkında.

Terkos su kumpanyasının ahaliye ızraren vukubulan (halka zarar veren) muamelatından bahisle mezkûr şirketin şartname ve mukavelenamesinin tetkiki talebine dair Tokat mebusu İsmail Paşa tarafından verilen takririn nazar-i itibara alınmak üzere, bir sureti heyet-i umumiye kararıyla gönderildiğini mübeyyin şerefvarid olan 18 K.Sani 1325 tarihli ve onüç numaralı tezkire-i aliye-i penahileri

ile melfufu takrir mutalaa olundu.

Şirket elinde bulunan ferman-ı aliyenin Fransızca nüsha-i musaddakasına istinaden, (Fransızca tasdikli örneğine dayanarak) müstehiklerden (tüketicilerden) bir metre mikâp su için dört kuruş almakta ise de, tadil edilmiş olan Türkçe mukavelenamesine nazaran yirmibeş kıyye su için beş para yani beher metre mikâp su mukabilinde yüzelli altı para alması icap edeceğinden ve bu hesapça şirketin beher metre mikâptan dört para fazla ücret ahz eylemekte bulunmasından (almasından) dolayı, mukaddema (daha evvel) nezaretle şirket meyânında (arasında) zuhur eden ihtilaf üzerine, birçok tetkikat ve muhabere cereyan etmiş olduğu halde, bir semere (fayda) hâsıl olamamıştır. Ahiren (daha sonra) fiyatın tenzili hakkında nezaretçe tekrar teşebbüsat eyleyerek bahsi ihtilaf olan bu mesele-i mezkûre dört paranın istifadesinden şirketi feragat ettirmek suretiyle halledilmiştir.

İsale etmekte olduğu suların mevadd-ı muzır-ra (zararlı maddeler) havi olduğu hakkında Şehremaneti Heyet-i Sıhhiyesinden vakı olan ihbarat üzerine, canib-i nezaretten (bakanlık tarafından) şirketi mezkûreye defaatle tebliğ edilen ihtarata, taraf-ı şirketten, suların muzır-ı sıhhat olmadığı beyanıyla verilen cevaplar nezaretçe gayr-i meknu' (ikna etmez) görüldüğünden alakadarının iştirakiyle icab-ı tahlilat eylemek üzere, bu husus için birer kimyager tayini Emanet-i müşarün ileyhe ve kumpanyaya iş'ar olunmuş ve bu mesele şu suretle derdest-i tetkik bulunmuştur.

Şirketin fûruht edeceği (satacağı) suları vezn (ölçmek) için müşterilere icar veya bey' suretiyle birer saat vermesi yedinde bulunan tevzi' nizamname-i musaddaka icabından olup, şu halde bir müşteriye ne kadar su sarf ettiği bu vechile tayin edebilecektir. Kumpanyanın müstehiklerden fazla sarfiyat iraeisiyle (göstererek) ziyade para alması müsteb'iden olmakla beraber miktarı muayyen tayin oldukça abone suretiyle ahz olunan sular için de velev o miktar-ı muayyeneden az sarfiyatta bulunmamış olsa yine o miktar ücretin şirketçe tamamen ahz olunmuş abonman hakkında cari kaide muktezasından olup bunlar da her memlekette cari usulden bulunmasına ve şayet müşteri tarafından saatin sahih ayar olmadığı iddia olunacak olursa kumpanya canibinden memur-u mahsus iğamıyla müşteri huzurunda mezkûr saat muayene olunarak müşterinin sadık müddeası tezahür eylediği takdirde muayene masrafının da şirketçe tahmil olunacağı ve aksi halde bu masrafın müşteriye aid olacağı yine mezkûr tevzi nizamnamesi muktaziyatından (gereğinden) bulunmasına nazaran şirketin bu hususta mevaddı müteahhidesine tevfiği (taahhüt ettiği şekilde) hareket etmesi zaruri bulunmasına ve harika karşı vazîfesi ise yetmiş milimetreden fazla kutru (çapı) bulunan tevzi boruları üzerinde yekdiğerine nisbetle

mesafesi ikiyüz metreden ba'id (uzak) olmamak şartıyla harik muslukları vaz' ile bunlara meccanen su vermekten ibaret bulunmuştur.

Baladaki (yukarıdaki) maruzattan müsteban buyurulacağı (açıkça anlaşılacağı) üzere, nezareti acizice şirketin hükümeti seniye ile akd ederek birçok zamandan beri mayittetik bulundurduğu mukavelat ve şerait ahkâmını muhafazaya itina ve tayin olunan komiser vasıtasıyla şirketin harekâtı daima teftiş altında bulundurularak vukua gelen yolsuzluklar ile şikâyete karşı icabını ifaya derhal tevessül edilmekte olduğunun ve mukavelatı münakide mündericatını tağayyür ve tebdil etmeğe (akdedilmiş sözleşme içeriğini değiştirmeye) lüzum görülüyorsa bunun muvafakatı şirketle icrası kabul olunabilip nezaretçe bu babda bir guna icbara selahiyet olamayacağının arzına bil ibtidar (süratle) meclisi aliyece görülmesi mürsel takrire (gönderilen önerge) beyan buyurulan mukavele ve şartname nüsha-i matbuası melfufen tesyar olmakla (gönderilmekle) ol babda.

BOA, T.NFİ. 1369/16